

УДК 781.7(477.51)

Ірина Данилейко (Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ЛАДОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕСІЛЬНИХ МЕЛОМАСИВІВ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ НИЖНЬОЇ ДЕСНИ (ЧЕРНІГІВЩИНА).
МЕЛОДІЇ ТРИОПОРНОГО ЛАДУ У ШЕСТИДОЛЬНИХ КОМПОЗИЦІЯХ

Проблемна науково-дослідна лабораторія
по вивченню народної музичної творчості (ЛЕК) НМАУ ім. П. Чайковського
Тел.: 097 832 22 58, e-mail: ky4er85@ukr.net

Територія нижнього Подесення на етномузичних картах України до останнього часу залишалася слабозаповненою через нестачу матеріалів та їх аналітичного опрацювання. Вивчаючи весільні наспіви означеного регіону, авторці вдалося наповнити цю територію значками принаймні одного весільного мелотипу – трирядкового на 6-дольній основі (код « $\downarrow 6^3$ »). На підставі даних з Архіву Лабораторії етномузикології НМАУ (ЛЕК), доповнених записами кількох приватних архівів, виявилось, що цей тип щільно вкриває весь басейн нижньої Десни. Мелодія була відомою у більшості сіл, де проводилися польові обстеження, в окремих точках вона вціліла до 2013 року.

Типологічні характеристики місцевих мелодій наступні: всі вони відповідають вторинній ритмічній формулі, поєднаній з віршем 4+5; всі мають багатоголосну фактуру; звуковисотні характеристики наспівів змінні й утворюють кілька локальних різновидів. Останні і стали предметом поглибленої уваги автора: умовно виокремлено (а) мелодії поліського вузько-об'ємного комплексу з гетерофонічною фактурою на бурдонній основі; (б) мелодії класичного центрально-українського «триопорного типу»; (в) місцеві різновиди на основі «триопорного» типу – з розвиненою субзонаю й ускладненою 2–3-голосною фактурою; (г) особливі локальні звуковисотні версії. Всі різновиди картографовано з врахуванням специфічних інтонаційних подробиць.

Ключові слова: весільні пісні, ладова організація, шестидольник, картографування, мелогографія, перехідна зона, діалектологічний кордон, Чернігівщина, Нижнє Подесення

Картосхеми див. в Атласі на стор. К8–К9. Аудіоілюстрації див. на DVD- 35_VSL-6x3-Desna_Danylejko

Музичні традиції нижнього Подесення належать до поясу архаїчних поліських культур зі сталим населенням (див. **карту К1а в Атласі**), але, на жаль, досі залишаються вивченими невідповідно до їхнього історичного значення. Ступінь польової обстеженості терену етномузикологами багатьох поколінь показаний на **карті К9а**. Пісенні матеріали (рукописні та звукові), накопичені за майже сто років збирацької роботи (див. табл. 1), дають змогу хоча би фрагментарно окреслити особливості будови старовинних наспівів, що побутували в селах, розташованих у басейні нижньої Десни. Для цієї статті відібрано записи з південних районів Чернігівської області, що займають лівий берег річки.

Картографування мелотипів на Лівобережній частині України вважається більш проблемним, ніж на Правобережних територіях. Це зумовлено, по-перше, набагато швидшою руйнацією місцевих традицій, що робить здобуті матеріали нерівномірними як географічно, так і за якістю відтворення пісенних форм. По-друге, мелоформи Лівобережжя складніші за композиційними рішеннями та фактурними особливостями [7, с. 151, виноска 38]. У приробирианих теренових матеріалах переважають записи весільних пісень, тому саме до них ми звернулися в першу чергу з наміром у майбутньому реконструювати мелогографічний ландшафт місцевості.

З-поміж групи типових місцевих весільних мелодій в архівах найповніше представлений наспів з ритмічною будовою у вигляді трирядкового шестидольника (далі – тип « $\downarrow 6^3$ »). Дослідження цієї форми у середньо-

му Подесенні і Посейм'ї [10], показали, що панівною для цього локусу є ладова система, яку можна попередньо назвати «деснянською»: це мелодії, що розспівуються у квартовому звукоряді з опорою на його нижньому тоні, але основні ладові протистояння відбуваються в межах терції, також важливою є роль тонів субквартової зони (див. нот. 2–3 на с. 112). Однак у нашій місцевості – нижньому Подесенні – ситуація з ладовим вирішенням типу « $\downarrow 6^3$ » виявилася зовсім іншою: огляд джерел показав, що цей тип побутує у різних ладових втіленнях. За основними ладозвукорядними параметрами у середній і нижній течіях Десни можна нарахувати до 5-ти мелічних версій форми « $\downarrow 6^3$ ». Відповідні їм кольорові позначки (згідно прийнятій у ЛЕК системі кольорових маркерів ладів – див. про це на с. 93) нанесено на **карту К9б**:

малотерцеві наспіви з бурдонним типом фактури (нот. 1 на с. 112) передані фіолетовими значками, квартовим з великою терцією («сеймський» різновид з елементами бурдонування) (нот. 2–3 на с. 112) відповідають коричневим значкам, квінтовым з великою терцією – жовті, квінтовым «мінорним» триопорного типу (нот. 2–5) – різні значки з зеленими серцевинками, оригінальним локальним типам (наприклад, малотерцевому з субсекундою – нот. 6) – інші кольори.

З карти видно, що у нижньому Подесенні особливу роль у масиві місцевих наспівів типу « $\downarrow 6^3$ » відіграють зразки, організовані за принципом так званого *три-*

опорного ладу – з опозиціями 5↔1↔2 шаблів¹. Термін до мелодій такого звукового устрою запропонувала І. Клименко – початково у контексті вивчення весільної форми « $\downarrow 53^2$ » з системою ладових констант, «СЛК 2,5;2,1», а потім перенесла його й на інші типи [7, с. 123]). Такий ладовий тип добре відомий в центральних регіонах України, зокрема, на Поділлі (нот 1). На території Нижнього Подесення він потрапляє у полідіалектний контекст – тут пролягає встановлена лінгвістами [4; 11] перехідна смуга між східнополіським і центрально-українським мовними діалектами, орієнтовно за лінією Київ – Прилуки – Конотоп і далі вздовж р. Сейм (показана на **карті К96** відповідно зеленою і світлою заливкою). Г. Коропніченко пише, що «протиставні (відмінні для межуючих систем) елементи стають основним предметом дослідження, оскільки вони відіграють визначну роль у процесах діалектного членування етномузичного простору. Функція цих елементів диференціальна, і вони підлягають картографуванню» [9, с. 138]. Тож метою статті є аналіз триопорних зразків типу « $\downarrow 6^3$ » на одному з етнодіалектних «перехресть», їх систематизація за різновидами та окреслення їх географії.

З огляду локальних різновидів виокремимо матеріали з Бобровицького району, які мають дещо відмінну стилістику (нот. 6, в **карті К96** «бобровицькі» різновиди відмічено оранжевими значками) – наразі ці дані «випадають» з загальної картини місцевих весільних ладових типів і потребують окремої уваги.

Джерельну базу дослідження склали звукозаписи з кількох архівів: приватного зібрання Валентина і Валентини Дубравіних (1980–1994 років²), матеріали експедицій київських збирачів Є. Єфремова та О. Мурзиної (1985), О. Чекан (1990), О. Крутої (1997–1998), М. Скаженік, Т. Королук та Г. Архіпчук (1997), Є. Єфремова та Г. Качор (2006), І. Клименко (2007), І. Фетисова та С. Карпенко (2009)³, автора (2012–2013), нотні додатки дипломних робіт О. Клименко (Крутої) [8] та О. Ко-тельнікової [10] та опубліковані нотації [1; 2; 3; 14]. Види джерел, імена збирачів, паспорти зафіксованих зразків триопорного ладу та їх кількість відображено у таблиці 1, відомості упорядковано за алфавітним порядком назв районних центрів. На джерельній **карті К9а** показані всі населені пункти, в яких проводилася збирацька робота, але спеціальні позначки виставлені лише біля тих, в яких виявлено весільний тип « $\downarrow 6^3$ ». Далеко не у всіх населених пунктах представлених джерел знайшлися наспіви шуканого типу, їх відсутність на **карті 9б** позначена знаком питання.

Всього для аналізу відібрано 34 пісенних зразка (аудиозаписи або нотації). Компактна територія Подесення, звідки походять **звукові записи** триопорних мело-

дій, позначена на карті рожевим пунктиром і названа «аналітичною зоною».

На **карті К96** також показаний географічно ширший контекст розповсюдження весільних ладових форм навколо нашої території – з охопленням Посейм'я на сході та територій історичної Переяславщини на півдні. З цією метою були використані додаткові матеріали (вони не увійшли до основної бази звукових та друкованих матеріалів в табл. 1). У якості порівняльних слугували типологічні дані з Київської області, представлені в аналітичних таблицях Г. Коропніченко (електронний архів ЛЕК) з зазначенням звукоряду і ладових опор – вони показали продовження ареалу шестидольних наспівів на південь. Також нотації з антологій «Весілля» та «Весільні пісні», роботи О. Котельнікової відіграли важливу роль для розуміння загальної картини ладових втілень весільних наспівів типу « $\downarrow 6^3$ » на територіях, прилеглих до нижнього Подесення.

Весільний тип « $\downarrow 6^3$ »: триопорні версії

На території нижнього Подесення весільний тип « $\downarrow 6^3$ » існує виключно у вигляді ритмічної форми другого покоління з вторинним віршем {4+4₅}, його типова ритмічна модель:

Оскільки ладоінтонаційні типи мелодій східних слов'ян характеризуються «параметрами трьох взаємопов'язаних рівнів звуковисотної організації: ладу, мелодичної композиції (музичного синтаксису), багатоголосся», а «мелодична типологія пісенних наспівів визначається головним чином особливостями ладу і мелодичної композиції» [5, с. 9], найбільшої уваги в аналізі музичного матеріалу надається саме цим ознакам. Окрім цього, за словами І. Клименко, «у зв'язку зі складністю ритма типологічно домінуючу роль у цих [лівобережних. – І.Д.] традиціях перебирає на себе **мелодичне начало** (специфіка звуковисотного контура, стабільна система ладових констант – певних ладових опор у синтаксично визначальних вузлах форми)» [6, с. 18].

Застосування терміну «триопорний лад» до цього ритмічного типу вимагає поправки. Опорні тони ладу зазвичай виявляють себе або як більш ритмічно тривалі, або ж як такі, що задіяні в кадансових зонах. У випадку з 6-дольними композиціями, де всі силабохрони рівні, перший критерій встановлення ладових опор не діє, зате його місце заступають критерії **частотності** використання певного тону та критерій **мелодичної вершини** звукоряду. Саме за цими ознаками визначаємо ладову вагу 5 шабля, як інтонаційно опорного тону.

Співвідношення кадансових тонів для цієї композиції є надзвичайно сталим на великих територіях – це «СЛК 2;1;2.», не раз описана в дослідженнях волинсько-подільських мелодій (див., зокрема, [7а; 12; 13]). Це співвідношення в **карті К96** передано зеленою серцевиною різнокольорових значків, де кожному кольору відповідають окреслені вище обсяги звукорядів.

Спеціальною проблемою для дослідників придеснянських (як і більшості лівобережних) традицій є багатоголосний уклад обрядових пісень. На жаль, через значний розпад традиції у переважному числі місцевих записів зафіксовано одноголосне виконання весільних

¹ Термін виявився узвичаєним і в інших наукових середовищах – так, ним оперують О. Терещенко (Кіровоград), Л. Лукашенко (Львів).

² Зберігаються у Сумському державному педагогічному університеті ім. А. С. Макаренка.

³ Звукозаписи зберігаються в Аудіоархіві Лабораторії етномузикології НМАУ (ЛЕК), або ж надані авторів безпосередньо з особистих архівів.

творів, коли виконавиця показує тільки верхній або нижній голоси фактури. З 34-х наспівів триопорного ладу, які вдалося призбирати для аналізу, багатоголосних зразків – всього 14. У цій ситуації основним критерієм визначення належності певного зразка до сімейства триопорних мелодій слугувала якраз система кадансів 2;1;2. Оскільки навіть у багатоголосних піснях опорні тони виражаються унісонами, то визначити СЛК одноголосних наспівів було не важко – всі співачки чітко дотримувалися цих опор у відповідних місцях мелодичної лінії.

Звукорядні характеристики (карта К96)

Специфікою системи триопорних ладів є значна рухливість їх акустичного матеріалу – локальних версій звукорядів, про що пише автор терміну [7а, с. 123]. Для правобережжя типовим є квінтовий звукоряд з «приставленою» ініціальною субквартою (як у нот. 1). Територіально найближчий до нашого терену опис такої ладової форми у співставленні подільських і поліських зразків з Правобережжя (Київщина) дає Г. Коропніченко: «... у весільних наспівах полісько-подільського пограниччя набув широкого розповсюдження триопорний ладозвукоряд – мажорний пентахорд з високим IV щаблем [...]. В поліській весільній системі наспіви цього звукоряду мають мінорний нахил, у подільській традиції – вони також мінорного нахилу, однак з високими IV та VI щаблями» [9, с. 142].

На Лівобережжі зразки подібного типу теж відомі – на карті К96 вони позначені жовтими значками з зеленими серединками (наявність субквarti в ініціалній функції позначена помаранчевим елементом ліворуч від значка). Такі версії на карті зайняли всю течію нижньої Десни, починаючи від Куликівського району і далі у південному напрямку, а також розташувалися у межиріччі Десни і Остра. Ще один осередок зафіксувала Г. Коропніченко в околицях Броварів – Борисполя. На нашій території локально зустрічаються й наспіви з високим 4-м щаблем – на карті К86 вони відмічені значком # у групі сіл біля м. Борзна (аудіо 7) та у Вишгородському районі.

Та в Подесенні є й інші версії триопорних мелодій, чий звукорядні характеристики хоч і подібні до описаних, але мають своєрідні риси. Умовний сумарний звукоряд вивчених придеснянських зразків охоплює півтори октави ($d-f/fis-G-A-b-c/cis^2-d^2-es^2-f^2$). Він реалізується у кількох версіях меншого обсягу. Найчастіше це «класична версія» $d-f/fis-G-A-b-c/cis^2-d^2$ (нот. 2, на карті – жовто-зелені значки). Також нерідкісною є розширена версія $f/fis-G-A-b-c/cis^2-d^2-es^2-(f^2)$ за активної участі у мелотворенні секстового тону (нот. 3, 5). У карті К96 розширення звукоряду до сексти позначено оранжевими дужками праворуч від значків жовтого кольору, зосереджених у поріччі р. Остер (помітне їх орієнтовне відмежування по лінії (з півночі на південь) Ковчин – Хотинівка – Блудше – Сальне).

В іншій частині весільних мелодій, навпаки, активно розпрацьовується субзона звукоряду й водночас звужується його верхня частина – й, отже, нівелюється опорна роль 5-го щабля $f/fis-G-A-b-c^2$ («вувька лівобережна версія», нот. 4). Такі зразки зустрічаються на півдні Ніжинського району (див. сс. Сальне аудіо 4, Терешків-ка аудіо 8 зі спеціальними позначками).

Окремої уваги заслуговує таке явище, як специфіка функцій тонів *субзони* – частини звукоряду, розташованої нижче головної опори. Серед весільних мелодій нижнього Подесення примітна вага тих, де тони субзони (частіше прилеглий до опори нижньосекундовий тон у версіях f або fis) є не лише оспівуючими, але й відіграють активну роль у мелотворенні. Тон f/fis може використовуватись як гармонічна опора для тризвуків, що створюють розвинену партитуру з елементами модуляцій (нот. 4). На карті К96 спеціально позначено різні випадки задіяності субсекунди – від мінімальної до значної. Відсутність таких позначок під основним значком означає, що в цьому наспіві субтону немає. Як бачимо, з 21 поселення, що входять до «аналітичної зони», у 14-ти виконавці задіювали субтон. 3-поміж них виділимо 5 пунктів у поріччі Остра й нижче від нього, у репертуарі яких зафіксовано розвинену субзону. Така тенденція має підсилюватися у південному напрямку – за експедиційними матеріалами ЛЕК відомі твори такого типу зі Срібнянщини.

Локальні меломоделі (карта К86)

У мелодичному контурі відібраних лівобережних зразків вгадується інтонаційна подібність до правобережних наспівів, але місцеві твори мають і власні стилістичні ознаки. 3-поміж них – яскраво характерний сольний заспів. Часто він має рубатну ритміку. Такий тип заспіву об'єднує всі 34 зразки триопорного мелотипу ($\downarrow b^3$) з нашої території.

За сумою кількох параметрів – звукорядних характеристик, деяких варіацій з системною кадансових опор та особливостями інтонаційного розгортання – серед деснянських триопорних мелодій виокремимо кілька різновидів, які опишемо у виді 3-х локальних меломоделей.

I. СЛК 2;1;2 – з рисами «класичного подільського» типу;

II. СЛК 1;1;2 – зі зміненою першою ладовою опорою;

III. СЛК 2;1;2 – «східнополіський» варіант.

Меломодель I

До цього різновиду належать 17 музичних зразків, переважно з сіл, розташованих у межиріччі річок Остер і Десна. Для них характерним є широкий амбітус ($g-es^2$, рідше – $g-f^2$). За багатьма параметрами вони нагадують «подільський» варіант наспіву (СЛК 2;1;2, звукоряд мінорного нахилу, подібність мелодичних контурів цілої строфи – пор. нот. 1 і 2), проте така характерна для подільських зразків особливість мелодичної лінії, як високий 4 щабель присутня лише у 5-ти одноголосних наспівах. З них географічно близькі між собою 3 зразки з Ніжинського та Борзнянського районів. Зразок з с. Жукин Вишгородського р-ну (колишній Остерський повіт [2, №930]) за типологічними параметрами (дані Г. Коропніченко) збігається з наспівом з с. Новосілки цього ж району.

Функцію субсекунди у зразках I групи можна визначити як нерозвинену. У 6-ти випадках субсекунда з'являється один-два рази впродовж строфи та слугує оспівуванням (з них двічі – у натуральному вигляді), у 3-х зразках вона стала засобом до модуляції, і лише у наспіві с. Мрин Носівського району аудіо 9 стала основою для утворення гармонічних співзвуч. У 7-ми наспівах (серед

них 2 багатоголосні) субсекунда не використовується взагалі.

У 9-ти багатоголосних зразках І-ї меломоделі (з них 2 – триголосних) голоси майже завжди рухаються паралельними терціями, зливаючись у кадансові унісоми. Цікавою фактурною особливістю деяких зразків є октавне подвоєння останнього тону в кадансі⁴.

Рубатно-імпровізаційний заспів у всіх зразках І-ї групи має спільні інтонаційні риси – мелодичний хід g-b-a-g (у першому півтакті) з деякими варіантами (b-a-a-g, g-b-a-a), часто із зачіпанням субкварти (d-g-a-g, g-d-b-a-g). Цими характеристиками також відзначаються зразки ІІІ групи меломоделей.

Інтонаційні контури кадансів. У другому півтакті (кадансовій зоні рядка) варіанти ведення мелодії різняться між собою, але можуть бути зведені у кілька типів інтонаційних контурів. Подібне відбувається і в другому мелорядку строфи. Співвіднесення півкадансів 1 і 2 рядків стало критерієм поділу на кілька вузьколокальних підгруп мелодій, належних до І меломоделі.

Контури кадансів визначалися за трьома останніми силабохронами кожного мелорядка (у схемах головні опори виділено жирним шрифтом). Кожен з кадансів має по 2 різновиди, комбінування яких дало 4 варіанти їх сполучень (див. нот. 5в):

А	А	Б	
5,5,2	// 3(4),1,1	// ...2	– 3 зразки
5,5,2	// 3(4),2,1	// ...2	– 5 зразків
4,5,2	// 3(4),1,1	// ...2	– 5 зразків
4,5,2	// 3(4),2,1	// ...2	– 2 зразки

Їм в карті К86 відповідають додаткові позначки у вигляді рисок-«вусиків» біля кожного знаку. Значки з однаковими «вусиками» локалізуються поблизу один від одного, стаючи ознакою сублокального групування мелодій.

Також серед зразків І-ї групи є декілька мелодій «перехідного типу», що суміщують в собі риси І і ІІ меломоделей.

1). Таким є наспів з с. Перемога Баришівського району Київської області (стара назва – Ядлівка Козелецького повіту), що за СЛК належить до І-ї групи, а за інтонаційним контуром – до ІІ-ї. Цей зразок розгортається у межах кварта з використанням субсекунди як оспівування, а за характером мелодії майже повністю співпадає з наспівом с. Макіївка Носівського району аудіо 10 (ІІ група). Оскільки с. Перемога географічно відірване від основного ареалу меломоделі І – цей нетиповий приклад варто розглядати у контексті весільного меломасиву Броварського і Баришівського районів (за матеріалами аудіоархіву Г. Коропніченко).

2). Наступна група зразків загалом «вписується» до наспівів І-ї моделі, проте вони мають «сповзаючу» першу ладову синтаксичну опору (СЛК 2→1;1;2): на її місці виступає поспівка з двох однакових за тривалістю шаблів (2-1). Решта їх характеристик (темп, характер

виконання, інтонаційні контури 1-го і 2-го кадансів строфи, функція субсекунди, мелодичний контур заспіву) різняться, тому в подальшому доцільність виокремлення цих наспівів у самостійну групу зможе підтвердити аналіз аудіоматеріалів з Баришівського, Броварського, Бориспільського і Згурівського районів, оскільки саме там зустрілися аналогічні приклади СЛК (за даними таблиць Г. Коропніченко).

Наспів з с. Червоні Партизани Носівського р-ну, аудіо 03 інтонаційний контур якого визначено з орієнтуванням на нижній голос: 5,4(5),2→1 / 2,ІІ,1, відрізняється досить напруженою манерою виконання, з сильною вібрацією голосів (нот. 3). Також це фактично єдиний наспів з іншим мелодичним контуром заспіву (рух мелодії починається з квінтової вершини і спускається до основного тону). У цьому зразку спостерігаємо і таке характерне для Чернігівщини явище, як переміна мори, котра у другому і третьому рядках стає удвічі довшою.

Цікавим, на нашу думку, є зразок з с. Хотинівка Носівського р-ну аудіо 11. За характером першої строфи наспів скоріше належить до ІІ-ї меломоделі (інтонаційний контур 1-го і 2-го кадансів: 3,4,2→1; 3,1,1). Наступні дві строфи переосмислюють «сповзання» першої ладової опори як звичайний «з'їзд» на сусідній щабель і нижче, аналогічний до тих, що використовуються у кінці строфи, наприклад, перед гуканням.

Меломодель ІІ

До цієї групи віднесено 3 зразки з сусідніх сіл Ніжинського та Носівського районів. Основним критерієм цьому послугувала СЛК – 1;1;2. Наспиви характеризуються розвиненою квартовою субзоною (ІІ-ІV шабл) та порівняно звуженою верхньою частиною звукоряду (g-c), дуже повільним темпом, намаганням створити акордову фактуру (за умови участі більше, ніж двох виконавців). На відміну від зазвичай хвилеподібної мелодичної лінії, при прослуховуванні цих наспівів виникає відчуття «тупцювання» мелодії на декількох звуках основних гармоній, при чому нижній голос (в одному багатоголосному зразку й одному – одноголосному) має чітку функцію «гармонічного басу». «Важкі» зупинки на кожній силабі в нижньому голосі компенсуються досить рухливою (за рахунок орнаментативі) мелодією у верхньому голосі (нот. 4). Цікаво, що в одноголосному зразку з с. Терешківка Ніжинського району виконавиця, показуючи лінію нижнього голосу, наділяє її стилістикою верхнього (орнаментика), та в цілому дотримується характеру і темпу виконання, притаманних зразку з сусіднього с. Сальне. Інтонаційні контури 1-го і 2-го кадансів строфи в цих зразках є ідентичними: 2,2,1 / 1,IV+II,1.

Приваблює увагу наспів з с. Макіївка – виконавиця змінює першу ладову опору протягом всього твору: у перших трьох і п'ятій строфах першим опорним є 2-й щабель, у четвертій і шостій – 1-й, тобто наспів має змінну СЛК (на карті К86 цю особливість відмічено позначкою з червоною серединкою). Запис здійснено подружжям Дубравіних у 1980-х роках, коли традиційні весільні пісні були ще не настільки зруйнованими, щоб недостовірно передати ладову будову. Порівняння цього зразка з підгрупою І-ї моделі, що відрізняються «сповзаючою» першою ладовою синтаксичною опо-

⁴ Притаманне репертуару сіл Вересоч і Жуківка Куликівського району, х. Лендин Борзенського району, с. Брани-ця Бобровицького району. Подібне явище нам зустрічалося у Чернігівському районі в «щадровках», проте в тих випадках верхній голос скоріше був подібний до виводу у ліричних піснях.

рою, наштовхує на думку про гнучке трактування виконавцями функцій опорних тонів. Приклад з с. Макіївка також відрізняється від зразків з Сального і Терешківки доволі швидким темпом (часто пришвидшення темпу спровоковане сольним виконанням, але тут характер мелодики зовсім інший – майже без розспівів, «конспективний»), хоча при моделюванні інваріанту цей наспів співпадає з двома першими (інтонаційний контур 1-го і 2-го кадансів строфи: 2,1,2=1 / 3,2,1). Друга вагома відмінність – висока субсекунда, яка відіграє роль оспівування і відного до основного тону, на відміну від попередніх зразків, де субсекунда є натуральною і слугує основою для самостійних гармонічних співзвуч.

Попри деякі відмінності наспівів цієї групи, можемо говорити не про поодинокі або ж помилкові випадки відхилення від «класичної» схеми СЛК, а про певні різновиди триопорного ладу. Необхідні для подальшого дослідження диференційні ознаки, можливо, дасть аналіз зразків з прилеглої Київщини.

Узагальнюючи сказане про перетин характеристик між зразками II-ї та окремими творами I-ї меломоделі, наведемо думку Г. Коропніченко про існування у перехідних зонах специфічних форм триопорного ладу, які не трапляються в ядерних зонах: «Ймовірно, маємо справу із самостійним утворенням, сформованим під впливом контактування ЛЗ [ладозвукорядів. – І.Д.]: поліського та подільського. Щезання цих оригінальних ЛЗ, заміна їх подільськими, на нашу думку, маркуватиме південні кордони перехідної зони» [9, с. 153]. Про «гібридні утворення» у перехідних зонах пише також М. Скаженик [13, с. 134].

Меломодель III

Цю групу з 4-х наспівів умовно назвемо «східно-поліськими». Формально її складають наспіви з двох сіл Козелецького та Носівського районів, але фактично об'єктивному аналізу піддаються лише 3 наспіви з с. Блудше Козелецького району аудіо 5а,б. Зразок з с. Козари Носівського району аудіо 12 при абсолютній подібності до цих двох наспівів береться до уваги умовно, оскільки є не точним (інформанткою згадана тільки одна строфа, наплутані ладові опори – 2 щабель замість 1-го у другій силабогрупі, додана зайва силабохрона у кінці строфи). Всі наспіви цієї меломоделі мають спільний інтонаційний контур 1-го і 2-го кадансів строфи: 2,3,2 / 1,П,1.

З с. Блудше маємо 1 багатоголосний запис – від гурту жінок переважно 1940-х років народження (нот. 5а=аудіо 5а) та 2 одноголосних, які презентують окремо верхній і нижній голоси – від старшої інформантки (нот. схема 5б). Встановити ім'я виконавиці не вдалося через плутаність інформації на касетах та паперових супровідних листках. Зазначено лише, що на сеансі були присутні сільська вчителька, що народилася 1926 року у с. Ставицьке Козелецького району (сусіднє село) та місцева жителька 1910 року народження, яка не вчилася у школі і сама освоїла грамоту (статус у гурті – «гласильщик»). Вважаємо, що ця різниця у виконавському складі і, можливо, обставини запису стали причинами деякої різниці між цими варіантами одного наспіву.

Багатоголосний зразок характеризується активною задіяністю секундової субзони, відхиленнями в мажор, гармонічним мисленням, відмінним від «подільського»

мелодичним контуром. Яскравою ознакою цього наспіву є орнаментований середній голос (можливо, під час запису диктофон знаходився найближче до виконавиці цієї партії, завдяки чому можна добре розчути її мелодичну лінію). Як і в деяких зразках I-ї меломоделі, третій рядок строфи не пришвидшується, а проспівується у тому ж темпі, з такою ж насиченою мелізматикою.

Ареали

Територія нижнього Подесення на етномузичних картах України до останнього залишалася слабозаповненою через нестачу матеріалів та їх аналітичного опрацювання. Вивчаючи весільні наспіви означеного регіону, авторці вдалося наповнити цю територію значками принаймні одного весільного мелотипу – трирядкового на 6-дольній основі (код « $\downarrow 6^3$ »). На підставі даних з Архіву Лабораторії етномузикології НМАУ (ЛЕК), доповнених записами кількох приватних архівів, виявилось, що цей тип щільно вкриває весь басейн нижньої Десни. Це особливо добре видно в тих місцевостях, що вивчені спеціальними фронтальними дослідженнями, здійсненими Г. Коропніченко на Лівобережжі Київської області та групами збирачів НМАУ на берегах Сейму. Немає підстав вважати, що наша аналітична зона не мала такої ж високої щільності поширення весільного мелотипу « $\downarrow 6^3$ ». Більш розріджена сітка розповсюдженості типу є наслідком лише фрагментарного характеру джерел. Мелодія була відомою у більшості сіл, де проводилися точкові польові обстеження, в окремих селах вона «вціліла» аж до 2013 року.

Якщо ритмотипологічні характеристики місцевих мелодій спільні (всі вони відповідають вторинній ритмічній формулі, поєднаній з віршем 4+5), і за умов стемних обстежень терену вкрили б карту фактично згідно джерельній сітці (карта 9а) то звуковисотні характеристики наспівів змінні й утворюють кілька локальних різновидів. Останні і стали предметом поглибленої уваги цієї статті. Умовно виокремлено:

(а) мелодії поліського вузькооб'ємного комплексу з гетерофонічною фактурою на бурдонній основі, що прив'язані до течій Десни і Сейму (фіолетові і коричневі значки на карті 9б);

(б) мелодії класичного центральноукраїнського «триопорного типу», які утворили значну «зону впливу» на лівому березі нижньої Десни (всі значки з жовто-зеленими комбінаціями);

(в) місцеві стилістично яскраві різновиди на основі «триопорного» типу – з розвиненою субзоною й ускладненою 2–3-голосною фактурою (в карті це групи коричневих і фіолетових значків з зеленими серцевинами), ареал яких намітився на півдні Ніжинського р-ну з тенденцією поширення на південь доволі широким фронтом (цьому специфічно лівобережному утворенню потенційно мають відповідати мелодії з зони Броварі – Баришівка – Згурівка ... – Срібне;

(г) особливі локальні звуковисотні версії (Бобровиця).

Література

1. Весілля : У 2 кн. – Кн. 1 / упоряд. М.М. Шубравська, О.І. Правдок. – Київ : Наукова думка, 1970. – 454 с.
2. Весільні пісні : У 2 кн. – Кн. 1 / упоряд. М.М. Шубравська, А. Іваницький. – Київ : Наукова думка, 1982. – 872 с.: нот.

3. Вовчак Андрій. Весілля села Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. / А. Вовчак // Народознавчі зошити. – 2006. – № 3–4. – С. 370–397
4. Ганцов Володимир. Діалектичні межі на Чернігівщині / В. Ганцов // Україна. – 1925. – № 5.
5. Енговатова М.А., Ефименкова Б.Б. Звуковысотная организация русских народных песен в свете структурно-типологических исследований // Мир традиционной музыкальной культуры : Сб. трудов. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 2008. – Вып. 174. – С. 6–44.
6. Клименко Ирина. Вектори генеральних ритмотворчих алгоритмів українсько-білоруського ранньотрадиційного мело масиву / І. Клименко // Слов'янська мелогографія: Кн. 2. – Київ, 2011. – С. 10–34. – (ПЕ-6).
7. Клименко Ирина. Наспів купальсько-петрівської приуроченості в українців: макроареалогія. Поліський реєстр купальсько-петрівських мелодформ / І. Клименко // Слов'янська мелогографія : Кн. 1. – Київ, 2010. – С. 138–165+К35–К42. – (ПЕ-5)
8. Клименко О. Феномен гукання в українському лівобережному Поліссі: спроба реконструктивного аналізу: Дипл. робота / Наук. кер. О. Мурзіна. – НМАУ ім. П. Чайковського, кафедра музичної фольклористики. – Київ, 1999. – 137 с.
9. Коропніченко Ганна. Перехідна зона як об'єкт мелогографії / Г. Коропніченко // Проблеми етномузикології : Вип. 5 / ред.-упоряд. О. Мурзіна. – Київ, 1998. – С. 137–166.
10. Котельнікова Ольга. Шестидольна ритмоформула у весільних піснях українського Посейм'я : Дипл. робота / О. Котельнікова; наук. кер. С. Єфремов. – Кафедра музичної фольклористики НМАУ ім. П. Чайковського. – Київ, 2006. – 46 с.
Електронна публікація: Слов'янська мелогографія : Кн. 4 (ПЕ-8). – С. 172–173 + DVD-СМ4_42_VSL-Sejm-Kotel
11. Михайленко В. М. Динаміка середньонадніпрянсько-поліського діалектного суміжжя у світлі ізофон : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2002.
12. Скаженник Маргарита. Модифікації весільного мелотипу « $\downarrow 6^3$ » на Житомирщині // Народна музика Волині : Зб. статей і матеріалів / Ред.-упоряд. О. Смоляк. – Кременець, 1998. – С. 52–61.
13. Її ж. Трирядкові весільні наспіви з шестидольною основою на полісько-волинському пограниччі (північна Житомирщина): ритмічні та звуковисотні різновиди / М. Скаженник // Слов'янська мелогографія : Кн. 4. – Київ, 2013. – С. 131–142 + карта К19б. – (ПЕ-8).
14. Чумарочка рябесенька : українські народні пісні у записах Надії Данилевської та Миколи Ткача / упоряди. Надія Данилевська, Микола Ткач. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 224 с.
- 7а. Клименко Ирина. Макроареалогічні замітки. Нарис другий. Весільні мелодії з віршами 4+4+6 та 5+5+7 у східних слов'ян / І. Клименко // Слов'янська мелогографія. Кн. 1. – С. 121–129 + К30–К34. – (ПЕ-5)

Ирина Данилейко (Киев)

ОСОБЕННОСТИ ЛАДОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СВАДЕБНЫХ МЕЛОМАССИВОВ ЛЕВОБЕРЕЖЬЯ НИЖНЕЙ ДЕСНЫ (ЧЕРНИГОВЩИНА). МЕЛОДИИ ТРИОПОРНОГО ЛАДА В ШЕСТИДОЛЬНЫХ КОМПОЗИЦИЯХ

Территория нижнего Подесенья на этномузикальных картах Украины до последнего времени оставалась слабо заполненной из-за недостатка материалов и их аналитической обработки. Изучая свадебные напевы названного региона, автору удалось заполнить эту территорию значками по крайней мере одного свадебного мелотипа – трехстрочного на 6-дольной основе (код « $\downarrow 6^3$ »). На основании данных из Архива Киевской Лаборатории этномузикологии (ЛЭК) НМАУ, дополненных записями из нескольких частных архивов, установлено, что этот тип плотно покрывает весь бассейн нижней Десны. Мелодия была известной в большинстве сел, где проводились полевые обследования, в отдельных точках она уцелела до 2013 года.

Типологические характеристики местных мелодий следующие: все они соответствуют вторичной ритмической формуле, сочетающейся со стихами 4+5; фактура многоголосная; звуковысотные характеристики напевов переменны и образуют несколько локальных разновидностей. Последние и стали предметом углубленного внимания автора: условно выделены (а) мелодии полесского узкообъемного комплекса с гетерофонной фактурой на бурдонной основе; (б) мелодии классического центрально-украинского «трехопорного типа»; (в) местные разновидности на основе «трехопорного» типа – с развитой субзоной и усложненной 2–3-голосной фактурой; (г) особые локальные звуковысотные версии. Все разновидности картографированы с учетом специфических интонационных подробностей.

Ключевые слова: свадебные песни, ладовая организация, шестидольник, картографирование, мелогография, переходная зона, диалектологические границы, Черниговщина, Нижнее Подесенье.

Iryna Danyleiko (Kyiv)

SPECIAL FEATURES OF THE TONAL SYSTEM OF WEDDING MELOSETS FROM THE DESNA LEFT BANK (CHERNIGIV REGION). “THREE-SUPPORT TYPE” ON THE SIXTH-METRE BASE

The low Desna region until the very recent time remained undercompleted on the ethnomusic maps of Ukraine through the lack of materials and their analytical processing. While studying wedding tunes of the mentioned region, the author managed to fill this territory with signs of at least one wedding melotype – the three-line type on the sixth-metre base (code « $\downarrow 6^3$ »). On the ground of the data from Ethnomusicology Laboratory (NMAU –LEK) Archive, supplemented with the records from several private archives, it was found out, that this type densely covers the entire basin of the low Desna. The tune was known in the most villages, where the field investigations were carried out, in some points it remained until 2013. Typologic features of the vocal tunes are as follows: all of them conform to the secondary rhythm formula, combined with the verse 4+5; all have polyphonic texture; pitch features of the tunes are changeable and create several local types. The latter ones have become the subject of the in-depth consideration: there were conditionally separated (a) melodies of the Polissia narrow-scope complex with heterophonic texture on the burdon base; (b) melodies of the classical Central Ukrainian “three-support type”; (c) local varieties on the base of the “three-support type” – with the developed subzone and complicated 2-3-vocal texture; (d) special local pitch versions. All these varieties are mapped with the consideration of specific intonation details.

Key words: wedding tunes, tonal system, sixth-metre base, melogeography, musical dialect, mapping, Chernigiv region, the low Desna region

Таблиця 1. Джерела для дослідження весільної композиції «Б³» у нижньому Подесенні

Аудіоматеріали

Експедиція (реєстровий номер або рік запису)	Збирач	Область: район: село	Кількість проаналізованих зразків
1999	Г. Коропніченко	Київ: Баришівка: Пасічна	1
2007	Н. Сербіна	Чернігів: Бобровиця: Веприк	2
ЛЕК-13-06_01	І. Данилейко	Київ: Бориспіль: Любарці	1
1996	О. Клименко (Крута)	Чернігів: Борзна: хутір Ленден	1
1996	О. Клименко (Крута)	Чернігів: Борзна: Мала Загорівка	1
ЛЕК-07-01	І. Клименко	Чернігів: Борзна: Плиски	1
ЛЕК-85-01	Є. Єфремов, О. Мурзина	Чернігів: Козелець: Блудше	3
ЛЕК-13-09_01a	І. Данилейко	Чернігів: Козелець: Окунінів*	2
1998	О. Клименко (Крута)	Чернігів: Куликівка: Жуківка	1
1993	В. Дубравін	Чернігів: Куликівка: Ковчин	2
1990	В. Дубравін	Чернігів: Ніжин: Сальне	2
1990-ті	В. Дубравін	Чернігів: Ніжин: Терешківка	1
ЛЕК-90-02 оК347-12	О. Чекан	Чернігів: Ніжин: Хвилівка	2
ЛЕК-13-09_01a	І. Данилейко	Чернігів: Носівка: Козари*	1
1984	В. Дубравін	Чернігів: Носівка: Макіївка	1
ЛЕК-12-05	І. Данилейко	Чернігів: Носівка: Мрин	2
1994	В. Дубравін	Чернігів: Носівка: Хотинівка	1
1993	В. Дубравін	Чернігів: Носівка: Червоні Партизани	1
Всього			26

* Запис відбувся у с. Омелянів Козелецького р-ну від переселенок з цих сіл

Нотації з друкованих та рукописних джерел

Назва джерела та рік видання	Збирач/Автор нотації	Область: район: село	Кількість вивче- них зразків
Весільні пісні. т.1. 1982	М.П. Гайдай	Київ: Баришівка: Перемога	1
«Весілля села Оленівка...» 2006	А. Вовчак	Чернігів: Борзна: Оленівка	1
Весілля. Книга 1. 1970	П. Коломийченко, нотації В.М. Лашенко та В.Г. Дмитріїв	Чернігів: Борзна: Прохори	1 (реконструкція)
Весільні пісні. т.1. 1982	М.П. Гайдай	Київ: Вишгород: Жукин	2
Весільні пісні. т.1. 1982	В. Г. Хоменко, А. І. Гуменюк	Чернігів: Мена: Семенівка	1
Весільні пісні. т.1. 1982	М.П. Гайдай	Чернігів: Ніжин: Дуболугівка (ст.н. Британи)	1
Дипломна робота «Феномен гука- ня в українському лівобережному Поліссі...», 1999	О. Клименко (Крута)	Чернігів: Куликівка: Вересоч	1
Всього			8

Відомості для карти з типологічної картотеки Г. Коропніченко (архів ЛЕК):

Київська область :

Баришівський район: сс. Гостролуччя, Дернівка, Корніївка, Лехнівка, Лукаші, Лук'янівка, Морозівка, Недра, Пасічна, Перемога, Селище, Хлопків, Ярешки.

Бориспільський район: м. Бориспіль, сс. Вишеньки, Гнідин, Дударків, Мирне, Сулимівка.

Броварський район: сс. Богданівка, Залісся, Велика Димерка, Гоголів, Жердова, Заворичі, Калинівка, Калита, Княжичі, Красилівка, Літки, Плоске, Погреби, Пухівка, Русанів, Семиполки, Требухів, хутір Мала Тарасівка.

Згурівський район: Аркадіївка, Безуглівка, Великий Крупіль, Вишневе, Войкове, Красне, Лизогубова Слобода, Нова Оржиця, Пасківщина, Середівка, Стара Оржиця, Турівка, Усівка, Шевченкове.

Відомості (нотації) з дипломної роботи О. Котельнікової:

Сумська область :

Конотопський район: сс. Жолдаки, Лисогубівка, Мельня, Новомутин, Озаричі, Черноплатове.

Кролевецький район: сс. Камінь, Мутин,

Чернігівська область :

Бахмацький район: сс. Митченки, Матіївка, Осіч, Слобідка.

Борзнянський район: сс. Головеньки.

Сосницький: сс. Велике Устя, Пекарів.

Черкаси: Умань: Коржова Слобідка

1.

♩=66 Одна

Всі

1. Си-дить ма-ти під ка-ли - но - ю, си-дить ма-ти під ка - ли - но - ю та все пла-че за ди - ти - ней-[ю].

Співала
Катран Євдокія Юхим.,
1907 р.н.
ЛЕК-86-02 19.03
(оК85-14)

Варіанти:

2. Го-дуй ди-тя йа й не рік, не два, го-дуй ди-тя йа й не рік, не два, людям - поміч, а ме - ні ни[ма]

Запис. 03.07.1986

С. Сфремов

Нотація С. Протасової

3. Лю-ди роб-лять та втішають - ся, та вті - а я ста-ра спо - ти - ка - ю-[ся].

4. Йду по во-ду-спо-ти-ка - ю - ся, йду по во-ду спо - слі-зонь-ка-ми й у - миваю - [ся].

5. Не-пов - ні - ї ві - дер-ця на - бра - ла, не-пов-ні - ї ві-дер-ця на-бра - ла, слі-зонь-ка-ми та й дол у - ли-ва - [ла].

Чернігів: Куликівка: Ковчин =аудіо 02

2.

♩=102

Співала Коса Надія Юхимівна, 1904 р.н.

Архів Валентини і

Валентина Дубравіних

Запис 1993 р.

1. Па-глянь, ма - ти, да на мой по - сад, па-глянь, ма - ти, да на мой по - сад, що всі дєв - ки да в ко - сах си - [дять].

Чернігів: Носівка: Червоні Партизани =аудіо 03

3.

♩=80

♩=40

Виконавці невідомі

Архів Валентини і

Валентина Дубравіних

Запис 1993 р.

1. Си дить ма - ти пид ка-ли - но - ю, си-дить ма-ти пид ка-ли - но - ю, і за плачеш ма - ти за ди-ти - но-[ю].

2. Ку-ди, до - ню, со-бі - ра - є - сся(га) жи, ку - ди, до - ню, со-бі ра - є - сся, і аж слі - зо-н(і) ка - ми об - ли ва-(га) - є - [сся].

лю - де,

4. *rubato* ≈ 100 $\text{♩} = 60$

1. Що в ба - тень - ка дай на од - хо - ді, що в ба - тень - ка да й на од - хо - ді, по - са - ди - ла й о - ріх у го - ро - [ді].

2. Ро - сти, ро - сти, мій о - рі - ше - чок, ро - сти, ро - сти, мій о - рі - ше - чку, дай ба - тень - ку на у - ті - ше - [нью].

Чернігів: Ніжин: Сальне = аудіо 04
 Архів Валентини і Валентина Дубравіних
 Запис 1990 р.
 спів. Сокирко
 Таїса Харитонівна,
 1937 р.н.;
 Слимаренко
 Олександра
 Іванівна,
 1933 р.н.

5а. $\text{♩} \approx 100$

1. Ой ма - тін - ко мо - я го - лубонь - ко, ой ма - тін - ко, мо - я го - лу - бонь - ко, із - мий ме - ні да й го - лп - во - [нью].

Варіанти:

ме - ні в по - слп - дню - ю

Чернігів: Козелець: Блудше = аудіо 05
 Співала
 хор - ланка
 (10 жінок)
 Запис. 15.01.1985
 О. Мурзіна, С. Сфремов
 ЛЕК-85-01_20

163 **56** зведена схема з кількох варіантів

Варіанти заспівів:

Чернігів: Козелець: Блудше = аудіо 05а
 Запис. 15.01.1985
 О. Мурзіна, С. Сфремов
 ЛЕК-85-01_21
 (паспорт виконавців
 зіпсовано)

5в Каданси мелорядків (до карти К86)

Група I	Групи II-III
1-й мелорядок	6
2-й мелорядок	6
	6
	6
	6

6. $\text{♩} \approx 120$

Се - дить ма - ти під ка - ли - но - ю, си - дить ма - ти під ка - ли - но - ю, пла - че - ту - жить за ди - ти - но - [ю].

Чернігів: Бобровиця: Браниця = аудіо 06
 "бобровицький" тип
 Зап. Н.Сербіної,
 2007 р.